

MIRKO MARKOVIĆ

PAVAO VITEZOVIĆ KAO KARTOGRAF

Rad zaslužnog Senjanina Pavla Vitezovića (1652—1713) na našoj nacionalnoj historiji i književnosti istican je već u više navrata.¹ I u ovom Zborniku nalazimo o spomenutim Vitezovićevim aktivnostima iscrpne prikaze. Manje je do sada poznat Vitezovićev kartografski rad. Međutim, on je i u toj grani naučne djelatnosti bio naš istaknuti pionir. Svrha je ovih nekoliko redaka, da se ukaže na Vitezovića kao kartografa, na okolnosti u kojima je radio, te da se naglasi značaj njegovih kartografskih radova za našu historijsku geografiju.

Iz Klaićeve monografije o Pavlu Vitezoviću poznato je, da je mladi Vitezović učio geografiju i kartografiju u Beču kod glasovitog austrijskog kartografa G. M. Vischera.² Nadalje je poznato, da je 1676/77. godine u Vagenšpergu kod Valvasora izučio bakrorezbarstvo³ i da je kao vješt i priznat kartograf bio delegiran od strane hrvatskih staleža u austrijsku komisiju za razgraničenje naših krajeva sa Turskom.⁴ To je bilo 1699. godine, neposredno iza sklopljenog primirja između Austrije i Turske u Srijemskim Karlovcima. Novozaključenu granicu trebalo je odrediti u terenu i kartografski je fiksirati. Zbog toga su obje zainteresirane strane, Austrija i Turska, formirale svoje pogranične komisije sa zadatkom da u što kraćem vremenu obave taj posao. Austrijsku komisiju predvodio je pouzdanik bečkog dvora grof Fernando Luigi Marsigli, dok je od Turske delegiran Ibrahim Efendi sa svojom pratnjom. Spomenute komisije započele su radom na granici uz Dunav i Savu do Jasenovca (od veljače do srpnja 1699. god.), a zatim se prešlo na granični teritorij uz Unu do Tromede kraj Knina. Usporedo sa utvrđivanjem granice, izrađivane su i terensko-topografske skice. Taj rad se obavljao na osnovi raspoloživih mjernih instrumenata, među kojima je glavni bio kompas. Mjerenja su uglavnom obuhvaćala zamljište uz samu granicu, ali je sa austrijske strane učinjeno i znatno više. Grofu Marsigliu su kao poznatom naučenjaku i prirodoslovcu ova terenska promatranja korisno poslužila, da prikupi što više originalnog materijala za svoje veliko zasnovano djelo o panonskim zemljama. Zbog toga se rad austrijske komisije pod Marsiglijevim vodstvom razvio u organizirani vojni premjer, na temelju kojega je nastalo nekoliko originalnih topografskih listova našeg teritorija. Veći dio ove kartografske dokumentacije ostao je u manuskriptu i ona se danas čuva u Državnom arhivu u Beču.⁵

Sl. 38. — Pavao Vitezović, Karta hrvatsko-turske granice iz 1699. godine. Original u Drž. arhivu u Zagrebu

Kada je Marsiglijeva komisija otpočela svoj rad na premjeravanju hrvatsko-turske granice uz Unu, hrvatski staleži u bojazni da će novom granicom biti povrijeđeni nacionalni interesi Hrvatske, delegirali su posebnim aktom Pavla Vitezovića da se priključi radu austrijske komisije. Vitezović je u to doba bio jedini naš osposobljeni stručnjak iz geografije i kartografije, a uz to poznat kao dosljedan pobornik nacionalnih prava Hrvatske. Tako je Vitezović od ljeta 1699. godine zajedno sa grofom Marsiglijem prolazio terenima duž hrvatsko-turske granice, sve do Tromede. Tom prilikom radio je, kao i ostali Marsiglijevi suradnici, na pribiranjju topografsko-kartografske građe. I za Vitezovića je to bila dobra prilika da na licu mjesta upozna krajeve o kojima do onda nije bilo vjerodostojnih geografskih podataka. Marsigli je brzo uvidio Vitezovićeve sposobnosti, kao dobrog crtača i čovjeka okretna na peru. Zbog toga mu je prepuštao obavljanje i odgovornijih zadataka. Tako je, između ostalog, Vitezoviću bila povjerena i izrada redovnih mjesečnih izvještaja o stanju radova za bečki dvor. Jedan takav izvještaj, dogotovljen 25. rujna 1699. u Drežniku,⁶ bio je popraćen kartom, koju je Vitezović specijalno izradio za tu zgodu. Sticajem okolnosti, ova karta nije dospjela u Beč, već je ostala u našoj zemlji i ona se danas čuva kao rukopisni unikat u Državnom arhivu u Zagrebu.⁷ Na njoj doduše nema Vitezovićeva potpisa, međutim iz usporedbe postojećih Vitezovićevih rukopisa i grafičkih radova u arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti te Sveučilišne knjižnice u Zagrebu vidi se da je to van svake sumnje vlastoručan Vitezovićev rad. To pokazuju i ostale Vitezovićeve karte koje se također nalaze u kartografskoj zbirci Državnog arhiva u Zagrebu.

Vitezovićeva karta hrvatsko-turske granice (up. sliku 38) je dokument iznađen na osnovu provjerenih terenskih opservacija. Zbog toga se ona u priličnoj mjeri razlikuje od ostalih savremenih kartografskih predodžbi našeg teritorija. Na njoj je obuhvaćen prostor od kvarnerskog primorja na sjever, omeđen tokovima Une i Kupe do Save. Karta je orijentirana proizvoljno (prema jugoistoku), te je stoga na prvi pogled neobična za promatranje. Razmjer karte označen je u satima hoda (10 Horae = 23,3 cm) i približno odgovara mjerilu 1:200.000. U desnom donjem uglu ovjerena je pečatom i vlastoručnim potpisom grofa Marsiglija. Što se tiče načina izrade i predočavanja pojedinih kartografskih elemenata, zapaža se izvjestan utjecaj M. G. Vischera. Teren je iscrtan svijetlom sepijom metodom perspektivnih sjenčanih humova. Rijeke su izvučene tamno modrom bojom, a more je obojeno zeleno-modrim akvarelom. Prikaz vegetacije je izostavljen. Vjernost predočenog prostora prilično je uspjela. Nedostaci se zapažaju u predodžbi toka Kupe (manjka npr. karakterističan ozaljski lakat), te u konturi kvarnerske obale i otočja. Najvjernije su predočeni tereni uz rijeku Unu. Tu su označena gotovo sva, tada postojeća naselja. Duž kvarnerske obale zabilježeni su Rijeka, Bakar, Novi, Senj, Jablanac, Karlobag i Starigrad. Usporedno s kvarnerskom obalom označen je izduženi gorski greben Velebita (Velleviacs M.), preko koga su označena samo dva prelaza za Liku. Osim Velebita dosta su vjerno predočene i ostale naše planine kao Plješevica (Plessivitz M.), Kapela (Cappella M.), Ilica (Uiliza M.), Poštak (Popstak M.) i druge. Značajno je, da su zabilježena i Plitvička jezera, zatim ličko-krbavske ponornice i još čitav niz topografskih detalja. Upravo po obilju tih pojedinosti može se ova karta označiti kao naš najpotpuniji kartografski dokument 17. stoljeća.

U Državnom arhivu u Zagrebu nalaze se još tri Vitezovićeve karte, koje su nastale u vrijeme Karlovačkog mira. Prva od ovih karata prikazuje Hrvatsku

južno od Save, sa dijelom Bosne.⁸ Način izrade odgovara u potpunosti prvoj karti, samo zbog sitnijeg razmjera (15 Horae = 10,5 cm) sadrži manje detalja (up. sliku 39). U vjernosti karte primjećuju se razlike u poznavanju pojedinih naših pokrajina. Kao najbolje poznati krajevi pokazuju se predjeli Like i Krbave, kvarnersko primorje te Bosanska krajina. Ostali prostori Bosne i Dalmacije predočeni su sadržajno siromašnije. S najviše nedostataka označeni su tereni na potezu Duvno—Livno—Grahovo. Ipak, uza sve nedostatke, ova je karta značajan historijski dokument, jer navedeni prostor prikazuje potpunije i vjernije, nego mnogi savremeni radovi stranih autora.

Slijedeća Vitezovićeva karta (up. sliku 40) iz istog perioda je gruba terenska skica izrađena tamnom sepijom.⁹ Prikazuje širu situaciju oko Tromeđe (Triplex Confinium). Na ovoj je skici plastično istaknut reljef južnog dijela Like na sutoku Velebita i Poštaka. Lijepo je istaknuta i Promina sa Petrovim i Kosovim poljem. Posebno je naglašeno Debelo Brdo sa Medvedom Glavicom, na čijem je vrhu postavljen veći granični kamen. Premda na oko neugledna i jednostavna, ova je karta naročito vrijedan dokument, jer pomoću nje možemo pratiti faze, kako se nekoć izrađivala terensko-topografska skica, a kroz to nam je omogućen uvid, kako su zapravo nastajale naše prve topografske karte. Iz ove se skice vidi, da je Vitezović bio solidan crtač i vješt topograf. Sa svega nekoliko poteza umio je da predoči kompletnu terensku situaciju sa dovoljno pojedinosti i vjernosti. Jasnoća grafičke predodžbe je tim uspješnija, što su i grafička sredstva svedena na minimum.

Posljednja Vitezovićeva karta poznata iz kartografske zbirke Državnog arhiva u Zagrebu prikazuje Liku i Krbavu.¹⁰ I ona je izrađena sepijom sa reljefom izraženim pomoću perspektivnih humova. Karta je rađena na brzu ruku, što se očituje na nemarnoj kaligrafiji i nedotjeranosti čitave karte. Vjerojatno je zamišljena kao skica za jednu bolju i veću kartu Like. Međutim i ovako provizorno izrađena, ona je prvi poznati domaći kartografski dokument ovog dijela naše zemlje. Na njoj je lijepo naglašena lička i krbavska zavalna sa sredogorjem koje ih dijeli, označena su gotovo sva tada postojeća naselja, riječni tokovi i jezera. Zabilježen je čak i popularni lički stijenjak Zir.

Iz ovog kratkog osvrtu na kartografske radove Pavla Vitezovića vidi se, da je on tokom 1699. godine bio aktivan sudionik u naporima, da se uporedno sa radovima na razgraničenju između Austrije i Turske ostvare i naša prva domaća topografsko-kartografska djela. Značaj tih radova ogleda se u prvom redu u njihovoj originalnosti. To su rukopisni dokumenti, na kojima po prvi put u većem razmjeru možemo promatrati pojedine naše krajeve. Osim toga, to su djela, koja se pokazuju li kao dragocjeni izvornici, jer u njima često susrećemo nazive pojedinih lokaliteta, koji se tu spominju prvi puta. Prema načinu i jasnoći izradbe, to su radovi, koji nimalo ne zaostaju za poznatim ostvarenjima i glasovitijih stranih kartografa. Stoga Senjaninu Pavlu Vitezoviću treba u buduće pripisati još jednu značajnu ulogu u našoj kulturnoj prošlosti, te ga uz Varaždinca Stjepana Glavača treba smatrati i kao pionira na području naše starije kartografije.

SI 39. — Pavao Vitezović, Karta Hrvatske sa granicom Karlovačkog mira. Original u Drž. arhivu u Zagrebu.

Sl. 40. — Pavao Vitezović, Topografska skica graničnog sektora Tromede. Original u Drž. arhivu u Zagrebu.

BILJEŠKE

¹ Posljednji puta su Vitezovićeви radovi sustavno prikazani 1952. godine u Zagrebu prilikom izložbe njegovih djela. Up. Katalog izložbe Pavla Vitezovića, Zagreb 1952.

² V. Klaić, Život i djela Pavla Rittera-Vitezovića, Zagreb 1914, str. 41, 42. i 43.

³ V. Klaić, op. cit. str. 19—30.

⁴ V. Klaić, op. cit. str. 127. i dalje.

⁵ Up. iscrpan rad J. Paldusa, Grenzkarte des Karlowitzer Friedens 1699, Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs, Dritte Folge, Bd. V, Wien 1907, str. 32, 33. i 34.

⁶ Naslov izvještaja glasi: »Responsio ad postulata illustrissimo ac excellentissimo domino, domino Aloysio Ferdinando comiti Marsiglio, sac. reg. maiestatis camerario, pediatu colonello, et ad limites totius Croatiae commissario plenipotenziario etc. Sub Dresnik 25. Septembris 1699«. Izvorni spis nalazi se u Sveuč. knjižnici u Bologni (Cod. 103, 27—34). Up. S. Beigi, Spisi grofa Marsilija u sveuč. biblioteci u Bologni, Glasnik Zem. muzeja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1901, str. 537—563.

⁷ Naslov karte glasi: »Mappa Geographica, Croatiae partem Illam per quam Limites Caesareum inter et Ottomanicum Imperia, ab Utriusq. Commissariis, juxta Pacis Carlovitzenis Instrumentum; Signis partim Naturalibus: Fluminibus, Montibus, partim Artificialibus foisis nimirum Colibus Humke communiter dictis constituti; nempe, ab Ostis Unae fl. usq. ad Tripl. Confin: transeunt representans«; manuskript 36×102 cm, Drž. arhiv Zagreb, D-I-64.

⁸ Naslov karte glasi: »Mappa Generalis Regni Croatiae Totius Limitibus suis Antiquis, videlicet, a Ludovici, Regis Hungariae, Diplomatum, comprobatis, determinati«; manuskript 46×69,5 cm. Na poleđini karte zapisano je Vitezovićevom rukom »Beylag A. B. C. ex Bücher Marsigli ... über das Königreich Croat, de dato xix 1699«; Drž. arhiv Zagreb D-I-60.

⁹ Naslov karte glasi: »Mappa Geographica Particularis Varias Lymitum, circa Tripl. Confinij concursum. Lineas Hinc inde Pratensas Exhibens«; manuskript 30×44,5 cm. Na poleđini karte zapisano je Vitezovićevom rukom »14 Aug. 1699«. Drž. arhiv Zagreb B-I-17.

¹⁰ Naslov karte glasi: »Tabula Geographica Lükensem et Corbaviensem Comitatus una cum partibus circum vicinis Regni Croatiae Exhibens«; manuskript 64×44,2 cm; Drž. arhiv Zagreb B-III-1.